

BİR AYDINLANMA ELEŞTİRİSİ: KARŞI AYDINLANMA DÜŞÜNÇESİNDEN KARŞI DEVİRİM'E

Hayati Özgür*

Öz

Bir düşünsel/zihni hareketin adı olarak aydınlanma, geleceğe dönük şekilde idealize ettiği kavram, söylem ve tasarımlarıyla, insanlık tarihinde bir dönüm noktasını/kırılmayı ifade etmektedir. Aydınlanmanın gelecek anlatısı, mutlak, radikal ve evrensel yönelimlidir. Bu bakımdan aydınlanma düşüncesi, farklılıkları göz ardı eden/itibar-sızlaştıran/yok sayan bir yaklaşıma içkindir. Evrensellik söylemi üzerinden bilhassa meşruiyet devşiren bu anlayış, aydınlanmaya ilişkin eleştirel literatürün de başlıca dayanaklarından. Karşı aydınlanma düşüncesi, özde aydınlanmanın her şeyi akla dayandıran ve aynı akli mutlaklaştıran bu yaklaşımına bir itirazdır. Kavram bu yönüyle, aydınlanmanın tek tipleştirici kavramsallaştırmasına karşı, farklılıklar temelinde bir tavır olarak değerlendirilmelidir; aklın yetersizliği, toplumsal düzenin izahı ve yeniden tesisinde; tarih, gelenek, kültür, din, duygu, iman gibi unsurlara başvurulmasını gerektirmektedir. Karşı devrim olgusu, Fransız devriminde tatbik edilen sürece toptan bir reddediş haliyle izah olur. İki kavram için de aydınlanma karşısında eleştirel bir tutum içinde olma hali esastır, karşı devrimde devrimci şiddete yönelen tepki, karşı aydınlanma düşüncesinde aydınlanmanın akıl üzerinden geliştirdiği radikal söylemlerinde karşılık bulmaktadır.

Anahtar kelimeler: Aydınlanma, Devrim, Fransız Devrimi, Akıl, Evrensellik.

* Hayati Özgür, Doktorant, Hacı Bayram Veli Üniversitesi İİBF Siyaset ve Sosyal Bilimler Bölümü, Orcid:0000-0003-3661-4648, E-mail: hayati_ozgur64@outlook.com
Bu makaleye atf için: Özgür, Hayati, (2025). Bir Aydınlanma Eleştirisi: Karşı Aydınlanma Düşüncesinden Karşı Devrim'e, SDE Akademi Dergisi, 5(2), 240-304

A CRITIQUE OF THE ENLIGHTENMENT: FROM COUNTER-ENLIGHTENMENT THOUGHT TO COUNTER-REVOLUTION

Hayati Özgür

Abstract

As the name of an intellectual/mental movement, enlightenment, with its idealized concepts, discourses and designs for the future, expresses a turning point/break in human history. The future narrative of enlightenment is absolute, radical and universally oriented. In this respect, the idea of enlightenment is inherent in an approach that ignores/discredits/ignores differences. This understanding, which particularly gains legitimacy through the discourse of universality, is also one of the main bases of the critical literature on enlightenment. The idea of counter-enlightenment is essentially an objection to this approach of enlightenment, which bases everything on reason and absolutizes the same reason. In this respect, the concept should be evaluated as an attitude based on differences against the standardizing conceptualization of enlightenment; the inadequacy of reason requires resorting to elements such as history, tradition, culture, religion, emotion and faith in the explanation and re-establishment of the social order. The phenomenon of counter-revolution is explained as a wholesale rejection of the process implemented in the French revolution. For both concepts, a critical attitude towards enlightenment is essential; the reaction to revolutionary violence in the counter-revolution finds its counterpart in the radical discourses of enlightenment developed through reason in the thought of counter-enlightenment.

Keywords: Revolution, French Revolution, Reason, Discourse of Universality.

Giriş

Düşünsel temellerini batı medeniyetine özgü gelişmeler üzerine inşa eden aydınlanma olgusu, yarattığı değişimin radikalliğinden ötürü mütemadiyen eleştiriye konu olmuştur. Henüz söylem düzeyinde teşhis edilen bu husus, aydınlanmanın pratik öncüllerinde gözle görülür bir mahiyete bürünür. Değişimin vaat ettiği geleceğin, gelenekten kopuş anlamında bir köktencilığe dayandırılması, aynı zamanda radikalliğin şiddetine yönelik bir gönderme de içermektedir. Gerektiğinde dini bile bahsi geçen gelecek anlatısına dahil etmekten kaçınmayan aydınlanmacı paradigma, bu yönüyle değişime direnen her türden yerleşik değerın modern olanın öncelenmesi adına sorgulanmasına yol açmıştır. Geleneğin modernlik görüntüleri karşısında bir tür meşruiyet krizine girmesi olarak da izah edilebilecek bu durum, aydınlanmanın bizatihi yürütücüleri nezdinde üstlendiği misyonu ortaya koyması bakımından kayda değerdir.

Fransız Devrimi, bu misyonun bir izdüşümüdür, aydınlanmada içselleştirilen değerlerin hayat sahası olarak da görülebilecek Devrim Fransa'sı, aydınlanmanın radikal söylemleri doğrultusunda modern dünyanın inşa edildiği bir sürece ev sahipliği yapar. Aydınlanma düşüncesinin rasyonalite anlayışında özgülenen eleştirel misyon, devrim süresince yıkıcı/kurucu bir hüviyete bürünür. Devrimi izleyen dönem, şiddetli bir değişime ev sahipliği yapar ki bu durum, literatürde terör sözcüğüyle karşılanır. Kısa vadede eski düzene dönüş niteliğinde kimi gelişmeler yaşansa da insan iradesinin gelinek noktada neleri başarabileceğini göstermesine bağlı olarak devrim, tarih boyunca devrimci değişimin en radikal örneği olarak hafızalardaki yerini alacaktır.

Yukarıda dile getirilenlerin ışığında, bu yazıda aydınlanma ve onun pratik bir yansıması olarak Fransız Devrimi'ne yönelik eleştirel bir değerlendirmek yapılmaktadır. Eleştirinin kavramsal sınırları, karşı aydınlanma ve karşı devrim kavramlarıyla belirlenmiş; *karşı aydınlanma özelinde* aydınlanmanın farklı söylemlerin geliştirilmesini yok sayan tek tipleştirici/

evrensel/mutlak akılcılık anlayışını; *karşı devrim ekseninde ise* eski düzenin yok edilmesine yönelik devrimci şiddeti sorgulayan görüşlere yer verilmiştir. Burada önemli olan husus, devrimci şiddetin radikalliği noktasında tezahür eden tutumun, belirgin şekilde filozofların akla yüklediği anlamla kurduğu ilişkidir, yukarıda zikredildiği gibi aydınlanmanın radikal söylemlerine ilişkin anlatı bu gerçeğin bir ifadesi olarak okunmalıdır. Devrimci şiddetin, aydınlanmacı söylemle olan birlikteliğinin alt metninde, aklın geleneksel olanın sorgulanmasında üstlendiği misyon yer almaktadır. Karşı aydınlanmanın, aydınlanmanın akıl kavramsallaştırmasına yönelttiği eleştirinin başlıca nedeni, her şeyin yegane ölçüsünün akıl kılındığı bir toplumsal düzeni vaaz etmesi ve yine bu düzeni mutlak doğru anlamında tek tipleştirici bir söyleme tabi kılması/hapsetmesidir. Akıl bu yönüyle bir tahakkümü ifade eder ki karşı aydınlanmanın bu eleştiriyi, aydınlanmanın evrenselliğine dayandırması bilhassa önemlidir. Karşı devrimci düşüncenin özünde bir hareket olarak, pratiğe dönük mahiyeti radikallik temelinde söz konusu aydınlanma-devrim ilişkisi üzerinden okunmalıdır, devrim boyunca hayata geçirilen düzenlemelerde sıklıkla aydınlanmacı düşünürlerin söylemlerine atıf yapılması, böylesi bir okumayı imkanı hale getirmektedir.

Aydınlanma düşüncesine ve Fransız Devrimi'ne yönelen eleştirel yaklaşımın izinde bu yazının, sözü edilen kavramsal çerçeveden hareketle, konuya ilişkin özgün çalışmalara kaynaklık etmesi beklenmektedir. Karşı aydınlanma düşüncesinin eleştirel söylemini, aklın mutlaklaştırıldığı görüşlere dayandırması, kavramsal çerçevenin muhtevasını genişleten bir perspektife kaynaklık etmektedir, zira aklı ilerlemenin başlıca mottosu ve yegane ölçüsü yapan anlayış, tabiatıyla aydınlanmanın tüm radikal görüntülerinde bir şekilde tezahür etmektedir. Her ne kadar, akla bu noktada yapılan itirazlar kapsamlı bir yazına hayat verecek düzeyde olsa da, karşı aydınlanmacı ve karşı devrimci görüşleri esas alan çalışmaların sınırlılığı ortadadır. Yaşadığımız dünya, her geçen gün aydınlanma aklının sınıandığı yeni gelişmelere sahne olurken, bu durum kaçınılmaz bir şekilde yeni eleştirel değerlendirmeleri/analizleri gerektirmektedir. Bu yazı, muhtevası itibarıyla böylesi bir

anlayışla, yeni sayılabilecek bir eleştirel değerlendirmenin fikri veçhesini ortaya koymak amacıyla kaleme alınmıştır.

1. Aydınlanmanın Ne Olduğu Üzerine

Bir düşünce hareketi olarak aydınlanmanın ortaya çıkışı, modern öncesi zamanların düşünsel birikiminin, modern zamanlara özgü koşullara bağlanmasını ifade eder, bu ifadeyi tersten okumak da mümkündür; modern zaman gelişmelerini, ki bir inşa süreci olarak XIX.yüzyılı işaret etmek yanlış olmaz, modern öncesi zamanların entelektüel yeterlilik üzerinden okumak, bu bakımdan aydınlanmanın insanlık tarihinde üstlendiği misyonu görmeye olanak sağlayacaktır. Aydınlanma, özünde bir yaratma eylemini anlatır; yukarıda dile getirilen inşa süreciyle birlikte değerlendirilmesi gereken bu husus; aydınlanmanın, içinden çıktığı ve adını verdiği XVIII. yüzyılın entelektüel ikliminde üretilen görüşleri geleceğe dönük tasarımlar yaratmak için kullanmasını ifade eder. Bir sonraki yüzyılda yaşanan değişimin ayırt edici vasfı; hızı, şiddeti ve geleneğe toptan karşı çıkışında mevzilenir ki bu durum, literatüre modernleşme olarak geçecektir. Aydınlanma bu haliyle, bir düşüncenin adı olduğu kadar, bir zihniyeti de karşılar; Kant'ın malum aydınlanma tanımında aklı, *ergin olma halinin yahut ergin olmama durumundan kurtulmanın başlıca da dayanağı kılması* (Kant,1784:1), kavramın nihayetinde zihniyet eksenli bir yaşam tarzına işaret ettiğini göstermektedir. Aynı aklın, geleneksel ya da yerleşik düzeyde her türden otoritenin sorgulanması ve yok edilmesine dönük biçimde kavramsallaştırılması, aydınlanmanın vaat ettiği geleceğin niteliği hakkında kayda değer ipuçları verirken, aklın yıkıcı/kurucu veya düzenleyici/dönüştürücü bir form kazanmasında da doğrudan belirleyici olmuştur.

XVIII.yüzyılı önceki dönemlerden ayıran ve bu bakımdan aydınlanma çağı olarak anılmasına neden olanbirtakım etkenler -*söz gelimi aydınlanmanın ilk büyük metni, bir tür manifestosu sayılabilecek ansiklopedinin bu dönemde tamamlanması veya dönem sonunda Fransa'da patlak veren devrim*

hadisesinin aydınlanma ile olan münasebeti-olmakla birlikte, aydınlanmacı tavrın esasen köklü bir mazisi olduğu bilinmektedir. Bu tavrın izini sürmek adına, Rönesans ile başlayan düşünen/sorgulayan insan eğilimi, kısa sürede dönemine göre devrimci diyebileceğimiz bir dizi gelişmeye yol açacak, başta orta çağın her şeyi aşkın olanın varlığı ekseninde ele alan kutsal öğretisi olmak üzere, geleneksellik atfedilen her türlü toplumsal otorite, bu eğilimin iz düşümünde meşruiyetini kaybetmeye başlayacaktır. Malum Keşifler 'in açtığı yolda yeni bilgilerin elde edilmesi, kutsal olana yönelen şüpheyi artırırken, bu durumdan en çok dinin temsilcisi konumunda bulunan kilise kurumu etkilenecektir. Evrenin merkezine insanı koyan hümanist anlayışın izinde, dinin reformize edilmesine yönelik görüşlerin dillendirilmesi, nihayetinde Tanrı'nın varlığına ilişkin yeni bir tartışmayı da beraberinde getirecektir. Aydınlanmacı tavrın yahut bakışın tedricen bir zihniyete, bir yaşam tarzına ve son kertede bir toplumsal düzenin adı olarak dönüşümüne ışık tutan bu süreç, Fransız Devrimi'nin açtığı yolda ilk kazanımlarını almaya başlayacaktır.

Aydınlanmanın ne olduğu bahsi, bu ifadelerin aydınlattığı noktada, devrimci bir değişimin fikri/düşüncel vechesini açığa çıkarmasında izah olur. Yaşanacak değişimin devrimci bir niteliğe bürünmesi, ilk bakışta Fransız Devrimi'nde karşılık bulsa da, belirtildiği gibi aydınlanmacı bakış, akla yüklediği misyondan hareketle, devrimin de hazırlayıcısı olmuştur. Aydınlanmanın bu hususta oynadığı rolü, geliştirdiği radikal söylemlerden hareketle değerlendirmek gerekir. Söylem düzeyinde kavramsallaştırılan yaratıcı irade, devrimle birlikte imkanı hale gelmeye başlar. Şu halde aydınlanma bir okulsu, ilk öğrencileri de devrimciler olmuştur.

2. Karşı Aydınlanma ve Karşı Devrime Kavramsal Bir Girizgah

Karşı Aydınlanma kavramı tarih sahnesine William Barret'in¹ Karşı Aydınlanma (1958), adlı eseriyle ortaya çıkar. Avrupa'da ortaya çıkan modern bunalımın son tahlilde Aydınlanma düşüncesinde temellendirilmesi,

1 Türkçeye "İrrasyonel İnsan" olarak çevrilen "Irrational Man" isimli kitabında

bunalımın kaynağını ve nasıl giderileceğini felsefi bir problem olarak ele alan varoluşçuluğun da haliyle aydınlanmaya karşı pozisyon almasına neden olmuştur. Barret'in konuya dair tespitleri kuşku yok ki bu anlatımın temel unsurlarını içermektedir. Yine de 'İrrasyonel İnsan' da karşı aydınlanma kavramının izahı bahsi geçen ifadeden öteye gitmez.

Karşı aydınlanma kavramını literatüre dahil eden ve yazdığı makalelerle kavrama popülerlik kazandıran isim İsaiah Berlin'dir. 1973 yılında kaleme aldığı Karşı Aydınlanma(Counter-Englightment)² isimli makalede aydınlanmaya yöneltile eleştirileri irdeleyen Berlin'in görüşleri temelde romantik düşünüşün söylemleri etrafından şekillenir. Berlin'in üzerinde durduğu başlıca husus, aydınlanmada içselleştirilen akıl anlatısının, ister doğada isterse insan hayatında mevcut/olası her çeşit bilinmezliğin üstesinden gelmeye muktedir olduğu yönünde işlevselleştirilmesiyle tüm bireylerin nihai amaçlarının birbiriyle uyumlu olduğu ideal bir düzene ulaşılabilmesinin mümkünlüğüne duyulan inanca (Çapan, 2015:42) ve bu durumun sonuçta farklılıkları yok sayıcı bir anlayışa kaynaklık etmesidir. Bu vadide, aydınlanma karşısındaki *ilk saldırının* İtalyan düşünür *Giam-battista Vico*'nun, bilimsel verilerle temellendirilmiş matematiksel kesinliğin yalnızca bir insan buluşu olması ve bu nedenle nesnel bir gerçekliğe dair güvenilir verilerin elde edilmesinde yetersiz kalacağı(Berlin,2008:113) görüşüyle vücuda getirilmesi, karşı aydınlanma düşüncesinintemelde aydınlanmanın bilimsel kesinliği karşısında benimsenen değerler ekseninde temellendirilmesini sağlamıştır.Vico'ya göre insan yaşadığı çağı bir tek geçmişten gelen gelenekler, inançlar ve düşünce biçimleriyle ilişki şekildeanlayabilirdi (Hampson,1991:157).

Berlin'in, karşı aydınlanma düşüncesine dair zikrettiği bir diğer isim *Johann George Hamann*'dır, görüşleriyle tipik bir romantik olan J.G.Ha-

2 Bu makalenin Türkçe'si için Berlin'in *Kirpi ve Tilki* isimli eserine bakılabilir. (İsaiah Berlin, Kirpi ile Tilki, Seçme Makaleler, Çev: Mete Tuğay-Zeynep Mertoğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, Eylül 2008)

mann'ın aydınlanma karşısındaki konumu yıkıcı olarak tanımlanır.³Hamann'ın bu denli yıkıcı bir rol üstlenmesi aydınlanmanın temelden reddiyle eş düzeydedir; Berlin onu *Aydınlanma'ya en açık, şiddetli ve eksiksiz bir biçimde savaş açan ilk kişi* olarak takdim eder (Berlin,2004:66)⁴ bu radikal tutumun arkasında Hamann'ın gençliğinde geçirmiş olduğu dinsel bunalım belirleyicidir.Alman düşünürün aydınlanma karşısındaki menfi tutumu mefhum düzeyinde dönem eleştirel aklından çok da ayrılmaz, onu karşı aydınlanma düşüncesinde ayırt edici yapanbaşlıca faktör, üslubundaki sertliktir, evrenin izahında akli bütün halinde yok sayan ve yerine imanı koyan temel görüşü(2004:60), aydınlanmanın tüm değerleri üzerine sorgulayıcı bir mantık geliştirdiğini ve bu doğrultuda yıkıcı bir tesirde bulunduğunu gözler önüne serer. Alman düşünürVico gibi, aydınlanma akılcılığının evrensellik anlatısına doğrudan karşı çıkar, aklın bilimsel verilerden yola çıkarak toplumsal hayata dair genel-geçer hükümlerde bulunması, anlık deneyimlerle bir kazanım olarak ele alabileceğimiz farklılıkların ihmal edilmesine yol açacağı için, sorunludur.⁵Bu doğrultuda, aklın gerçekliğin bilgisini vermede yetkin ve verili olduğu ön savı sorgulanır hale gelir, ziraHamann'ın bu noktada usun tiranlığına ve her şeye gücü yeterlik savına mutlak anlamda karşı çıktığı görülmektedir(Copleston,2004:174).

Hamman'ın öğrencisi *Herder'in* karşı aydınlanmaya dayandırılan görüşlerinde de benzer bir dil kullandığı görülmektedir, tarihe öne çıkarma ve her bir kültürün önemini teslim etmede takındığı tavır, devrimin ardından tarihselliğe haiz tüm kurumların bütüncül olarak reddi ve son kertede bu durumun tek tip bir tarih anlayışına yol açmış olmasına dönük eleştirel bir okumadır. Her çağın kendine özgü koşulları içerdiğini savunan Herder,

3 Berlin'in Hamann'ı aynı zamanda bir *karşı devrimci* olarak zikretmesi, tam da bu noktada karşı aydınlanma ile karşı devrim arasındaki geçişkenliğin gerçekleştiği yeri görmeyi sağlar(2008:130).

4 Hamann'ın aydınlanma karşısındaki radikal tutumu Mark Lilla'nın ifadelerinde de dile getirilir, Lilla Alman Aydınlanma'sının en güçlü noktasında Hamann'ın Kant karşısında üstlendiği misyonun, *kendi kendini karşı aydınlanma olarak tanımlayan ilk aydın hareketin başlangıcına damga vurduğunu* belirtir (Lilla, 2017:506).

5 Hamann, aydınlanmanın farklılıkları yok sayan indirgemeci tutumuna itiraz eder, bunda ilgili tutumun Fransız geleneği üzerinden değerlendirilmesi belirleyicidir; *"Fransızlar bilimlerin genel önermeleriyle uğraşıyorlardı, ama bu genel önermeler hiçbir zaman yaşamın sabiden canlı, titreşen gerçekliğini yakalayamazdı* (2004:61).

aydınlanmanın Antik Yunan'ı yeniden diriltme girişimlerinin hükümsüz olduğunu, zira farklı çağların farklı idealler geliştirdiğini ve bu ideallerin her birinin kendine göre zamanı ve yeri için geçerlilik taşıdığını savunmuştur (2004:84). O halde tarihi bugünün zihniyetiyle keyfi bir şekilde kategorize etmek, her bir dönemin kendine mahsus biricikliğini görmeye mani olmaktadır. “*Her ulusun, her çağın ağırlık merkezi kendisindedir ve kendisi içindir.*” (Gökberk,1997:117) Tarihin her bir dönemini, kendi içerisinde özgün nitelikler taşıdığı bilgisinden hareketle bir bütünsellikle incelemek (Copleston,2004:181-182), tabiatıyla tarihi olaylara yönelik analizlerde, farklı milletlerin kültürel kimliklerinin dikkate alınmasına ve bu vadide karşılıklı tanınma ve hoşgörüye dayanan ilişkilerin kurulmasına vesile olmaktadır.

Karşı devrimin izahında öncelikle devrim olgusuna yakından bakma gerekir. Bilindiği üzere devrim konusundaki literatürün oluşturulmasında Devrim Fransa'sında yaşananlar belirleyici konumdadır,tarih boyunca farklı devrim tecrübeleri yaşanmış olsa da, karşı devrimci düşünce en başta ve esasen Fransa'da yaşanan devrime özgü koşulların bir ürünüdür.

Karşı devrim terimi, Fransız Devrimi sırasında Fransız düşünür Condorcet(1743-1794) tarafından türetilmiştir (Arendt,2012:20), bu ilk kullanımıyla “*ters yönde bir devrim*” olarak ifade edilen kavram, bir karşı aydınlanma düşünürü olan-bu noktada aydınlanma karşıtlığını ayırt edici kılan hususların karşı devrimci niteliğe büründüğünü söylemek yanlış olmaz-de Maistre'nin(1753-1821) 1796'da dile getirdiği “*karşı devrim, ters yönde bir devrim değil, devrimin karşıtıdır*” ifadesiyle günümüz kullanımına yakın bir anlam kazanmıştır. Dikat edilirse kavramın gelişimi Fransız Devrimi'nde yaşanan gelişmelere dayan (dırıl)maktadır. Bu hususta, karşı devrimci düşüncenin pratik öncülleri, şu iki olgu üzerinden; *devrimci şiddet* ve *mutlak ilerlemeciliğe* bağlı olarak temellendirilir, diğer bir deyişle karşı devrimin mevcut yahut potansiyel oluşum koşullarını bu iki temel bileşenden çıkarmak yanlış olmayacaktır. Çünkü bir devrimin toplumsal yapı ve kurumlar

üzerinde yol açtığı değişimin karşı devrimci bir harekete/oluşuma zemin hazırlaması doğasında var olan şiddet potansiyeli önemlidir. Şu aşamada şiddetin yöntemi, hangi araçlara başvurduğu kimi hususlar önemsizdir. Tarih bize göstermektedir ki, söylem düzeyinde devrim karşıtlığının karşı devrimci örgütlü eylemlere dönüşmesi her zaman için mümkündür ve bunlar büyük oranda şiddetin engellenemez boyutu ile ilişkilidir.

3. Karşı Aydınlanma ve Karşı Devrim'in Kullandığı Argümanlar

3.1. Bilimsel Kesinliğin Yadsınması: Akıl Eleştirisi

Aydınlanma akıllı, Fransız Devrimi ile birlikte yerinden edilen dinin ve dinin varsaydığı metafizik düşünceye karşıt olarak pozitivist ve akıl ilkeleri doğrultusunda kurulan bir siyasi ve toplumsal düzen varsayımını getirmiştir. Aklın kılavuzluğu doğrultusunda gerçekleşen ilerleme, insanların karşı karşıya kaldığı sorunları ve doğa karşısındaki belirsizliği ortadan kaldırırken öte yandan akıl ilkeleri doğrultusunda geliştirilen bir siyasi yönetim tarzını ortaya koyarak egemenliğin kaynağı ve meşruiyetin gerekçesi olarak dünyevi bir yaklaşımı ortaya koyacak, bu da siyasetin sekülerleşmesiyle modernliğin önünü açan bir başka gelişme olacaktır. Nitekimaklın kılavuzluğunu esas alan bir düzenin (Kıllıoğlu,2015:335; Köktaş, 2016:561) inşa edilmesi için devrimci kadronun büyük bir çaba sarf ettiği görülmektedir. Bu süre zarfında, Fransa'da yaşanan köklü değişim aydınlanmanın rasyonalite anlayışına dayandırılmıştır. Karşı aydınlanmacı akıl söyleminin karşı devrimci bir kisveye bürünmesi tam da bu aşamada tebarüz eder. Devrim'i izleyen günlerde, bilhassa Jakobenlerin iktidarında tatbik edilenlerin sıklıkla akılcı söylemlerle temellendirilmesinde aydınlanma eleştirisi ve daha da önemlisi karşıtlığının devrimci uygulamalarla ilişkilendirilmesi belirleyici olmuştur.

Aydınlanma akılcılığının devrim üzerinden eleştiri konusu yapılmasında, yürütücü kadronun benimsediği devrimci strateji, niteliği itibariyle

önemli bir yere sahiptir, devrimci taleplerin devamında, *-kralın kaçma teşebbüsünün bir kırılmayı ifade ettiği unutulmamalıdır*-radikal yöntemlerle hayata geçirilişi, devrimi haklılaştıran gerekçelerin sorgulanmasına neden olmuştur, aydınlanma düşüncesinin bağlamından koparıldığı kritik eşik burasıdır. Aydınlanma aklına yönelen eleştirel tutumun sertleşmesinde dönem gelişmeleri dikkate alınmalıdır. 1793-1794 yılları arasında iktidarda bulunan Jakoben akıl(Canatan,2007:49), çok sayıda düzenleme ile toplumun topyekün biçimde dönüştürülmesini amaçlamış, bu kapsamda ülkeyi adeta yeni baştan yaratmaya çalışmıştır.⁶Aydınlanma akılcılığına yöneltilen eleştirinin başlıca hareket noktası, aklın mutlaklığına duyulan inançtır, bu kapsamda, sadece doğaya dair değil, belki çok daha belirgin bir şekilde insan yaşamına dönük şekilde her şeyin akılla temellendirildiği bir düzenin aydınlanma ve onun kaçınılmaz bir sonucu olarak devrim karşısındaki eleştirel tutumun temelini meydana getirdiği görülmektedir, bu durumun gerek aydınlanma düşüncesinde gerekse devrim yıllarında geçerli hükümleri bulunmaktadır. Devrimcilerin akla yükledikleri rol, esasında aydınlanma düşünürlerinin söylemlerinde karşılık bulur ve kuru- cu rasyonalizm’de vücut bulur. Her şeyin aklın rehberliğinde yeni baştan yaratılması ve bu doğrultuda benimsenen radikal yöntemler, aklın kuru- cu misyonuna⁷ yönelik güçlü bir gönderme olarak kayda geçer. “*Akıl Çağ- ışı’nın hakim akımı, en iyi ifadesini Fransız Aydınlanmasında bulan kurucu rasyonalizmdir*” (Duman,2010:181). Devrim’in topluma akılcı söylemler üzerinden yön vermesini böylesi bir bakışla izah etmek, tabiatıyla eleştirel tutumun gerek aydınlanmayı gerekse devrim uygulamalarını hedef alacak şekilde derinleşmesine neden olmuştur.

6 Canatan, devrimde tecrübe edilen yıkımı, iki yönlü okur; tecrübe edilen yanda ‘tarihten kopuşu’ sembolize eden adımların hayat geçmesi, diğer yanda ise radikal düzeyde ‘zamandan kopuş’a karşılık gelen gelişme- rin yaşanmasıdır. Bkz. Bilal Canatan, Fransa: Devrime Tutsak Ülke, Muhafazakar Düşünce, Yıl: 3, Sayı: 11, Kış 2007

7 Hayek, kurucu rasyonalizm’in dayanaklarını Descartes’in Kartezyen rasyonalizminde arar. Descartes’in geliştirdiği akıl anlayışının doğayla sınırlı sonuçlarına rağmen, çağdaşları ve sonraki düşünürlerce sosyal ve ahlaki argümanlar türetilecek ve bu durum bilhassa Fransız Aydınlanma geleneğinde ifade bulacaktır. Kurucu rasyonalizmin düşünsel dayanaklarını borçlu olduğu Kartezyen rasyonalizm, toplumun yeniden tesisinde bir tek aklın rehberliğini vaaz etmektedir. Bkz., Friedrich A. Hayek, Hukuk, Yasama ve Özgürlük, Çev: Atilla Yayla, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, Eylül 2012,

Eleştirel literatüre dair, belki zikredilmesi gereken ilk isim, hiç şüphesiz Edmund Burke'tür. Devrim'in daha başında muhafazakar anlayış doğrultusunda birtakım eleştirilerde bulunan Burke, doğrudan aydınlanma akılcılığını hedef alır, bu eleştirilerde, devrim kapsamında değerlendirilen kurucu akıl, teorik dogma, doktrin, jakobenizm, radikalizm gibi unsurlar merkezi bir konumdadır (Şenses, 2018:79), devrimci akıl, özde aydınlanmanın soyut akıl kavramsallaştırılmasına dayandırılmaktadır, soyut aklın yerleşik değerlerden bağımsız bir içerikte formülleştirilmesi, geleneksel olanın geçmişten kopartılarak, yerlerine yenilerinin koyulması suretiyle yok edilmesine neden olmuştur. Jakoben iktidarında tatbik edilen düzenlemelere yakından bakıldığında bu durumun izlerini görmek mümkündür. Devrimin önde gelen ideologlarından Destutt de Tracy'nin yeni bir dünya görüşü ve yeni bir ahlak anlayışı ve bunlardan mütevellit adeta bir din olarak geliştirdiği ideoloji kavramı (Çaha-Şahin, 2013:18) soyut aklın yıkıcı ve kurucu boyutunu açığa çıkarmaktadır. Aklın dinin yerine geçecek şekilde konumlandırılması, 10 Kasım 1793'te düzenlenen akıl festivali ile kutlanırken (2013:19), aklın düzenini inşa etmede böylece önemli bir eşik aşılacaktır. 12 Mayıs 1794'te ise kabul edilen bir kanunla, bundan böyle ibadet mahallerinin ön cephesine "*Akıl Mabedi. Fransız halkı, Yüce Varlık'ın mevcudiyetini ve ruhun ölümsüzlüğünü kabul eder.*" ibaresinin yazılacağına hükme bağlanmıştır (2007:50).

Aydınlanmacıların topluma yönelik vaatleri, bilimle temellendirilmiş olguların, insan hayatının düzenlenmesine dönük şekilde değerlendirilmesine dayandırılmaktadır; "*şayet bilim, fizik dünyadaki kanunların işleyişini gösterirse, daha sonra benzer şekilde sosyal ve kültürel dünyadaki kanunlar da keşfedilebilecekti* (Zeitlin, 1987:230). Doğaya dair verilen hükümlerin, insan hayatında da geçerli sonuçları olabileceğine duyulan inanç, Devrim süresince aklın düzenini inşa etme kapsamında zikredilebilecek düzenlemelerin hayata geçirilmesini sağlarken, toplumun akıl ekseninde ve bilimsel veriler ışığında tek tip bir anlayış doğrultusunda biçimlendirilmesine neden olmuştur.

Pratik öncüllerini doğrudan Devrim Fransa'sında tatbik edilen devrimlerde bulan aydınlanma akılcılığı, gerektopluumsal yaşamın inşası ve sürdürülmesinde biricik kılavuz olarak kabul görmesi gerekse kültürler üstü bir anlayışla, farklı coğrafyalarda aynı misyonu/işlevi yerine getirmeye muktedir kılınmasına bağlı olarak farklılıkları tek tiplendiren bir anlayışa kaynaklık ettiği için eleştirilmiş, özellikle İngiliz muhafazakarlığı ve Alman Romantik Okulu'ndan aklın vaat ettikleri noktasında ciddi itirazlar yükselmiştir. Aydınlanma aklının bilimle temellendirilmesi,⁸ aklın mutlaklığına götüren bir zihniyete yol açarken, bu zihniyetin bir ürünü olarak aklın düzenini inşa edici uygulamalar, devrimci şiddetin bir konusu yapılarak, toplumun radikal yollarla dönüştürülmesine hizmet etmiştir. Devrimci dönüşümden ötürü aydınlanma ve onun akıl anlatısını mesul tutan muhafazakar ve karşı aydınlanmacı filozoflar, aydınlanma aklında içselleştirilen, tüm zamanlar için geçerli hükümlere gebe evrensellik anlatısına şiddetle karşı çıkmış, devrim boyunca yaşanan şiddetin akla yönelen sarsılmaz inancın doğal bir sonucu olduğu hususunda benzer söylemler geliştirmişlerdir.

3.2. Evrensellik Yerine Farklılık

Aydınlanma düşüncesinin evrensellliği, temel anlatısını rasyonalite kavramsallaştırmasında bulur, toplumsal hayatın düzenlenmesinde aklı kılavuz kabul eden anlayışın, tüm kültürlerde geçerli hükümlerinin bulunması evveleminde dünya halklarını kucaklayıcı aydınlanmacı tavrın bir ürünü olarak ele alınsa da bu durum zamanla farklılıkların yok sayılmasında zühur eden tek tiplendirici bir yaklaşıma neden olacaktır. Her şeyin akılla temellendirildiği bir toplumsal düzene yöneltilen eleştiriler, aydınlanma akılcılığının mutlaklığı /evrensellğine dair bir okuma sunar, çünkü aklın evrene ve insana dair her şeyi bilebileceği düşüncesi, doğal olarak aklın

8 Aydınlanma akılcılığının gerçek ifadesinin bilimcilik olduğunu söyleyen Cevzci, aydınlanma filozofları için bilimin, ilerlemenin motoru, insanı mükemmelleştirebilmenin yegane aracı, dünyayı acı ve mutsuzluktan arındırabilmenin tek yolu olarak görüldüğünü aktarır (Cevzci,2017:38).

evrensellik noktasında mutlaklaştırıldığı bir düzenin işlevselleştirilmesine yol açacaktır. İşte aydınlanmanın evrensellik iddiasına ilişkin itiraz bu aşamada tecelli eder, herkesin aynı akla sahip olduğu ve böylece aynı rasyonel tercihlerle hareket edeceği savından yola çıkan aydınlanma akılcılığı (Duman,2006:122), farklılıkların ihmal edilmesine neden olacak biçimde tek tipleştirici bir anlayışa kaynak teşkil etmekte ve bu minvalde farklı kültür ve medeniyetleri aklın ideolojik tahakkümüne tabi kılmaktadır.

Karşı aydınlanma düşüncesinin kavramsallaştırıldığı ilgili kısımda zikredildiği şekliyle, Hamann ve Herder'de bu anlatının tonu fazlasıyla belirgindir olup çok daha ötesinde belirtilmelidir ki Berlin'in karşı aydınlanma kavramsallaştırılması temelde aydınlanma akılcılığının evrensel ölçütleri karşısındaki eleştirilerle izah olur, Alman düşünce ekolüne mensup her iki düşünür de aydınlanmacıların insan doğasına yönelik genel-geçer söylemlerini çürütmek adına kültürel farklılıkların ve tarihsel koşulların özgünlüğünü savunmuşlardır; Hamann'ın tezi her hakikatin genel değil özel olduğu ön kabulünden hareket eder (2008:114),Tanrı'yı bir matematikçiden ziyade şair olarak resmetmesi, evreni bilimsel veriler ışığında bütün halinde tasarlayan aydınlanmanın rasyonalite anlayışına doğrudan karşı çıktığını gösterir. Herder'in tavrı ise bu aşamada çok daha ötesini vaat eder, öyle ki Beiser'den hareketle onun aydınlanmanın evrensellik iddiası karşısındaki mevcut konumu, milliyetçiliğin ve tarihselciliğin doğuşuyla ilişkilendirilmektedir (2018:299). Herder'in tarihe dair saptamalarında kültürel çoğulculuk vurgusu dikkat çeker, evrene, insan doğasına ve en nihayetinde tarihe ilişkin her türden değer ve söylemin evrensel standartlarda kategorize edilerek mutlak kılınması karşısında göreceliğin bayraktarlığını yapar: *"Her ekini ve ekin evresini kendi değerleri içinde incelememiz, onun karmaşık yaşamının içerisine girmeye ve daha iyi ve daha kötü, daha mutlu ve daha az gibi yargılardan kaçınarak onu içerden anlamaya çalışmamız gerekir"*(2004:181-182).

Aydınlanmanın insanı, akılcılık noktasında tek tip değer yargılarıyla değerlendirmesi karşısında dillendirilen eleştirilerin, İskoç Aydınlanmasının

dan Alman Romantik Okulu'na, karşı aydınlanmacı düşünce geleneğinden aydınlanmada konumlandırılan kimi düşünürlere dek pek çok kaynaktan beslendiği, tarihi gerçeklerle sabittir.

Karşı aydınlanmacı bir düşünür olan de Maistre, insan doğasına dair aydınlanmada çizilen iyimser tablonun aksine insanların doğaları gereği kötü olduklarına dikkat çekerek saldırgan ve tahrip edici olduklarını savunmuştur (2008:130-134). Burada açık bir şekilde aydınlanma akılcılığının evrensellik noktasında tebarüz eden iyimserliğine bir saldırı söz konusudur, bu sayede ideal eğitimle birlikte bir insanın rasyonel yetisini kullanabileceği koşulların kendiliğinden oluşacağı tezi hükümsüz hale gelir.

Aydınlanma akılcılığının, evrensellik söyleminde diğer kültürler için uyulması gereken bir ideal olarak formülize edilmesi, sonuçta farklılıkların indirgemeci bir anlayışla sınıflandırılmasına yol açmış, her şeyin akıl temelinde izah edilerek tek tipleştirilmesine neden olmuştur. *"...Aydınlanmadaki akılcılık insanı tek yanlı olarak biçimlendirir, insan yapay bir akıl mekanizması olmuştur; çok yönlü doğa insanından tek yönlü mesleki insanı olmuştur."*(Salihoglu,1988:201) Bununla birlikte insan doğasının genel geçer yasalarını ortaya koymak üzere geliştirilen evrensel söylemlerin, aklın mutlaklaştırılmasını haklılaştıran fikri zeminlerin yaratılmasında belirleyici olduğu da bilinmektedir-burada daha önce zikredildiği üzere farklı aydınlanma gelenekleriyle karşılaştırıldığında Fransız aydınlanmasının evrenselliğine ilişkin vurgusunun ayırt edici motifler taşıdığı ihmal edilmemelidir.-Devrim süresince Fransa'da yaşananlar dikkatli bir şekilde irdelendiğinde bu duruma dair izleri görmek fazlasıyla mümkündür; devrimlerin tepeden inmece bir şekilde ve radikal bir anlayış doğrultusunda uygulanması, aklın evrenselliğinde her şeyin ölçüsü kılındığı bir düzenin topluma dayatılması anlamına gelmektedir.

Bu açıdan, devrimin geleneksel kurum ve yapılar üzerinde yarattığı yıkımı, aydınlanma akılcılığını evrenselleştirme girişimlerinden bağımsız değerlendirmek doğru olmaz (Heine,2015:19). Zira, bir söylemin geçerli-

liğine yönelen vurgunun tonu arttıkça, karşıt söylemlerin bir tehdit olarak algılanması da o düzeyde yaygınlaşacaktır. Bu durumun, şiddeti kaçınılmaz gören/kabul eden meşru zeminlerin yaratılmasında işlevsel olacağı aşıkardır.

3.3. Birey-Toplum İlişkisi ve Toplumsal Olanın Önceliği

Aydınlanma, insan hayatının modernite ekseninde yeniden düzenlenmesini hedefler, bunun gerçekleştirilmesi Kant'ın aydınlanma tanımında kavramsallaştırılan insan aklının kılavuz kabul edilmesinden geçmektedir. Aklın her türden gerçekliğin bilgisini vermeye muktedir oluşu ve ideal bir toplum düzeninin inşasında biricik kaynak olarak işlevselleştirilmesi, dönem Avrupa insanını aklı doğrultusunda hareket ettiği nispette niyet ettiği hayata sahip olabileceği yönünde yüreklendirmiştir. Bu durum, aydınlanma akılcılığının biri yıkıcı diğeri kurucu düzeyde olmak üzere iki yönlü biçimde formülize edilmesine yol açmıştır (Ağaoğulları,2011:521; Cevizci,2017:27-40). Bireyciliğin ideolojik formunu bu ifade üzerinden tanımlamak yanlış olmayacaktır; aklın kendisinden bekleneni yerine getirmesi hakim zihniyetin sorgulanması ve bu doğrultuda gerekli adımların atılmasıyla gerçekleşir; öte yanda ise aklın geleceğe dönük şekilde kurgulandığı bir anlatıma yer verilir.

Aydınlanma idealinin tanımlanmasında akla yüklenilen yıkıcı ve kurucu misyonlar bireysel etkinliği artırmakta, her şeyin akıl ekseninde belirlendiği bir toplum düzeninin temininde bireye büyük bir hareket imkanı sağlamaktadır. Aydınlanma ile birlikte, bireyin aklı doğrultusunda gerek doğayı denetleyebileceği gerekse özel ve kamusal görüntülerinde hayatını arzuladığı şekilde tesis edebileceği koşulların meydana getirildiği görülmektedir; aydınlanmanın dönem insanına yapabilecekleri bahsinde eşi benzeri görülmemiş imkanlar sunmuş olması, insan aklının bireysel yahut toplumsal kaynaklı her türden talebi karşılamaya muktedir olduğunu vaaz etmesi, pratikte akılcılık kapsamında değerlendirilen söylem ve argüman-

ların en uç noktalara varacak denli yorumlanmasına ve buradan hareketle elde edilen hükümlerin radikal bireycilik kavramsallaştırmasına hizmet edecek şekilde haklılaştırılmasını sağlamıştır.

Aydınlanma bireyciliğini eleştirenlerin hedefinde aklın güvenilirliğine duyulan mutlak inanç ve insan doğasına ilişkin iyimser görüşler yer alır, bu bahiste zikredilmesi gereken ilk eleştirel gelenek, fikri dayanakları Edmund Burke'un görüşleri ekseninde vücut bulan muhafazakar ideolojidir, aydınlanmanın akla duyduğu sonsuz güven karşısında, akla şüpheyle yaklaşan muhafazakar düşünürler (Akıncı, 2013:123), insanın doğası gereği sınırlı bir varlık olduğu görüşüne bağlı olarak, aydınlanmanın akla yüklediği kurucu misyonu çürütmeye çalışmışlardır. Muhafazakar ideolojide, insanın sınırlılığına yapılan vurgu, toplumsal kurumların gerekliliğine yönelik bir okuma içerir, diğer bir ifadeyle burada aydınlanmanın bireyi merkeze alan temel düsturu karşısında toplumsal olanın öncelendiği bir duruma yer verilmektedir. Bireyin gerek sınırlı ve kusurlu bir varlık oluşu, gerekse mükemmelleştirilemeyeceğine duyulan geleneksel inanış (Heywood, 2015:88), hem özel hayata ilişkin düzenlemelerde hem de kamuya ait konularda birey dışında toplumsallık atfedilen unsurların itibar görmesine yol açmıştır. Muhafazakarlar, bu konudaki görüşlerini, organik toplum anlayışıyla temellendirirler (Erdoğan,2004:7), toplumsal düzenin tesisi, gereklilik düzeyinde işlevselleştirilen yapıların birbiriyle uyumlu ve bütüncül bir görünüme sahip olmalarında saklıdır, bunun doğal bir sonucu bireysel çıkarın öncelenmesinde toplumsal menfaatin ikinci plana atılması, akabinde toplumu bir kargaşaya sürükleyecektir.

Bireyciliğe yönelik eleştiri kapsamında Romantik düşünüş, kendine özgü bir eleştirel anlayış geliştirir. Romantizm 'in aydınlanma karşıtlığına kaynak teşkil eden söylemleri ve Berlin tarafından tespit edildiği üzere karşı aydınlanmayla ilişkilendirilen fikri kapsamı, doğal olarak bir yönüyle aydınlanma bireyciliğini onaylamadığını göstermektedir. Ancak söz konusu eleştirel tutumu bütüncül ve tek tip bir görünüm arz ettiği yönünde değerlendirmek doğru olmaz; romantik düşünüş aydınlanmanın akılla temellendirilen bireyci yaklaşım karşısında eleştirci bir hüviyete bürü-

nür(Beiser,2018:448-449;Çolak, 2012:27); öte yandan bireyciliğe yönelik gönderme yapmayı da ihmal etmez(Aksakal,2011:54;Alatlı,2016:1138), dolayısıyla Romantizm 'in bireycilik karşısındaki tavrını en azından ilk aşamada kestirmek güçtür.⁹ Yine de şu temel ayrım belirsizliği gidermemize bir bakıma imkan sağlayacaktır; romantik düşünüşün birey vurgusu, özde sanatçının yaratıcı etkinliğini/dehasını katı kurallarla ipotek altına alan klasik akım karşısındaki konumuyla ilişkilendirilmektedir,¹⁰ burada romantizmin edebi niteliğine yönelik bir vurgu vardır, bununla birlikte politik ve toplumsal gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda romantizm toplumcu bir hüviyete bürünür, bu aşamada özellikle aydınlanma ve onun bir pratik bir yansıması olarak Fransız Devriminin modernleşme doğrultusunda yarattığı istenmeyen/beklenmedik durumların romantik düşünürler nezdinde eleştirel perspektife kaynaklık ettiği gözden kaçmayacaktır.(Heine, 2015:18-20;Aksakal,2011:19,37-39). Şu aşamada, romantiklerin; organik toplum anlayışı, bireysel çıkar karşısında toplum menfaati öne çıkaran görüşleri, toplumsal düzenin sürdürülmesinde devlet/cemaat gibi birey üstü örgütlenmelerden hareket etmeleri gibi hususlarda muhafazakarlarla mutabık oldukları görülür. (Beiser, 2018;351-378). Literatürde romantizmin bireyciliğe yönelttiği itirazlarda birtakım farklılıklar olmakla beraber, bu bölümün anlatımı açısından Romantik ekolün, birey karşısında toplumu esas alan/merkeze koyan görüşlere fazlasıyla aşina olduğu açıktır. Devrim'in bireyci bir anlayışın gelişmesine de ön ayak oluşu karşısında, (Öztürk,1997:104), romantiklerin devrime yönelik olumsuz bir tutum içinde olmalarını bu söylemin doğruluğu hususunda zikretmek yanlış olmayacaktır.

9 Romantizmin bireye bakışını belirlemenin güçlüğü, esasen kavramın bizzat kendisine yönelik bir okumayı gerektirir, zira bu konudaki literatür incelendiğinde tek bir romantizmin değil, bilakis romantizm'lerin olduğu görülecektir, bu bakımdan romantizmin birey-toplum bağlamındaki tutumunu kestirebilmenin kolay olmadığı bilhassa zikredilmeli. Bkz. Michael Löwy-Robert Sayre, İsyen ve Melankoli, Moderniteye Karşı Romantizm, Alfa Yay, İstanbul, Ocak 2016

10 Bu konuda Hasan Öztürk'ün "*Liberalizm ve Romantizm*" isimli çalışmasına bakılabilir. (Hasan Öztürk, Liberalizm ve Romantizm, Liberal Düşünce, Say: 7, Cilt: 2, Yaz 1997)

3.4. Devrim Karşıtlığı

Aydınlanma ile Fransız Devrimi arasındaki ilişki, karşı aydınlanma düşüncesinin tabiatıyla devrim kavramına dönük olarak değerlendirilmesine yol açar, kuşku yok ki burada kast edilen devrim karşıtı görüşlerin hedefinde Fransız Devrimi yer almaktadır; devrimcilerin evrensel olma niyet ve tutumlarının iz düşümünde(Koç,2018:60;Adadağ,2007:60), daha önce belirtildiği şekliyle devrim karşıtlığının izahı veya devrim karşıtlığının karşı devrimci bir oluşuma bürünmesi ve bu duruma ilişkin kavramsal çerçeveyi çizerken Fransız Devrimi merkezi bir yer teşkil eder. Devrime yöneltilen eleştirilerde ana uğrak noktasını devrimci kalkışmanın başvurduğu radikal yöntemler, diğer bir ifadeyle devrimci şiddet oluşturur.

Örneğin, Edmund Burke'un başını çektiği muhafazakar düşünürler, Fransız Devrimi'ne bağlı olarak, devrimci mantıkla gerçekleştirilmeye çalışılan bir değişimin, geleneksel kurumlar üzerinde büyük bir tahribat yaratacağını ve bu duruma maruz kalan toplumların kaosa sürükleneceğini iddia ederek, ideal değişimin ancak kademeli bir anlayışla gerçekleştirilebileceğini savunmuşlardır (2013:132). Muhafazakarlığın, doğası gereği geçmişin birikimi olan değerleri koruma eğiliminde olması, değişimden ziyade istikrarı savunmasına neden olmuştur, bu açıdan değişimin kaçınılmaz olması durumunda dahi, öncelikli ve başlıca amaç düzenin idamesidir, yani değişim bir tek düzenin temel dinamiklerinin muhafazası ile gerçekleştirilebilir¹¹(2015:83).Toplumu bir organizma olarak gören muhafazakar düşünürler, değişimi yok saymazlar; burada organizmacı bakışın bir yansıması olarak, toplumu meydana getiren unsurların önemi, insan bedeninde yer alan organların işlevselliği üzerinden ortaya konur. Toplumsal düzenin inşası ve devam ettirilmesi adına işlevsel bir konumda bulunan her bir or-

11 Bu hususa, muhafazakarlığın kurucu ismi EdmundBurke'in görüşlerinde ulaşmak mümkün; Şanlı İngiliz Devrimi ile Fransız Devrimi'ni karşılaştıran Burke, birincisinde kişilerin değişerek kurumların muhafaza edildiğini, ikincisinde ise kişilere dokunulmayarak kurumlara son verildiğini(Burke görüşlerini dillendirdiği sırada Fransa'da XVI.Louise'nin halen hayatta ve görevde olduğu unutulmamalıdır) belirtmiş,toplumsal değişimin sosyal hiyerarşilere zarar vermeden gerçekleşmesinin gerekliliğine dikkat çekmiştir Bkz. Fırat Mollaer, Rasyonalist Düşünce Geleneği Karşısında Muhafazakarlık: Burke'tenHayek'e, Muhafazakar Düşünce, Yıl:1, Sayı:2, Güz 2004,

gan, zamanın gereksinimlerine yanıt verebilmek suretiyle yenilenmelidir: “İnsan vücudunun eski dokularını kullanıp yenilerini ürettiği gibi, devlet ve toplum da zaman zaman eski usüllerini atıp yararlı yeniliklere yol açmak zorundadır.” (Kirk, 2005:13) Böylece, değişim hadisesi, devrimci baskının zorlayıcı doğasına özgü koşullarından çok, olağan bir işleyişin yansımalarına konu olacak şekilde ele alınmaktadır.

İskoç aydınlanma düşüncesinde de aynı anlatı karşımıza çıkar, nitekim Burke’in “Fransız Devrim eleştirisi” ve “devrim karşıtı sosyo-politik söyleminde İskoç düşünürlerinin fikirleri belirleyici olmuştur (2010:85). Aklın sınırlılığına dair ortaya konulan argümanlar, insan davranışında duygu, tecrübe ve alışkanlıklara yapılan vurgu, bireyciliğin toplumsal kurumların varlığıyla dengelenmesi ve bu hususta toplumsal düzen ve ilerlemenin, kendiliğinden ve bilinç dışı unsurlarca gerçekleştiğine duyulan inanç (Başdemir, 2005:29); İskoç aydınlanmasının devrim karşıtlığı anlatısına fikri düzeyde kaynaklık etmektedir. Dikkat edilirse, burada adeta her bir vurguda aydınlanma akılcılığının kurucu niteliğine yönelik bir olumsuzlama yer almaktadır, özellikle debeşeri müesseselerin ve sosyal yapıların insan davranışının niyetlenmemiş sonuçları olarak görülmesi (Davies, 2005:4) ve bu kapsamda kavramsallaştırılan kendiliğinden düzen ilkesi, insanın aklı doğrultusunda hareket etmesiyle birlikte devrimci bir dönüşümü yaratabileceği fikrine doğrudan bir meydan okumadır. Çünkü bu durumda, gelişme ve ilerleme kavramları, evrimci anlayış temelinde ele alınmakta, bu ise Fransız Devrimi’nde izlerini görebileceğimiz aklın kurucu ve yıkıcı boyutlarda işlevsel kılındığı bir toplum idealinin reddine yol açmaktadır.¹² Şu halde İskoç aydınlanma geleneği de teorik muhtevasıyla devrim karşıtlığı olgusuna düşünsel/fikri açıdan kaynaklık etmekte ve eleştirel pozisyonunu Fransız Devrimi’ne bağlı olarak devrim(ler)in radikalliğine dayandırmaktadır.

12 “Kıta Avrupa’sının akılcılığına karşı gerçekleşen isyanın bayraktarlığını yapan İskoç düşünürlere göre, bireysel düzeyde olduğu gibi, sosyal düzenin tekamül ve işleyişinde de, sosyal kurumların ve sosyal ilişkilerin kurallarının oluşmasında aklın gücü sınırlıdır.” (Zariç,2017:47)

Fransız muhafazakar geleneğin başlıca temsilcisi olan de Maistre, sosyal hayatın değişiminde tarihsel deneyimin önemine dikkat çeker ve mevcut nizamı ıslaha kalkışmadan önce her detayın bilhassa ele alınması gerektiğini savunur. (Demirel,1950:215). De Maistre'yi tipik bir muhafazakar düşünür vasfına haiz kılan bu ifade esasında çok daha keskin ve radikal bir tutumun habercisi niteliğindedir, değişim bahsinde tecrübeyle birlikte geçmişe yapılan vurgu ve daha temkinli/ihtiyatlı olunmasına yönelik çağrı, açıkça devrimci mantığın olumsuzlanması anlamına gelmektedir. İnsanoğlunun rasyonel bir varlık olmaktan uzak, aciz ve yetersiz oluşuna bağlı olarak yetkin topluma ulaşamayacağı (Dural, 2004:1222) ya da doğasından ötürü kötülük yapmaya meyilli olmasının insanı rasyonel tercihlerden çok arzularıyla hareket etmeye yönlendireceği ve bu durumun her türden otoriter yönetimi toplumsal düzenin tesisinde zorunlu kılacağı (2008:131) yahut organizmacı anlayışın iz düşümünde ani ve köklü değişikliklerin toplumsal sistemin sonunu getireceği gibi(2015:96)söylemlerden hareketle çok daha ötesine geçerek katı bir devrim karşıtlığı çıkar bu hususlarda karşımıza. De Maistre'nin öncülüğünde kıta muhafazakarlığı, bu konuda, tam manasıyla değişim karşıtı ve devrim öncesi ancien rejimin tüm yönleriyle korunmasına dayalı bir manzara sunar (2004:173). Bu durum kuşkusuz devrimci kalkışmanın radikalliğinde ve şiddete içkin doğasında belirir. Zira de Maistre'nin görüşleriyle öncülük ettiği kıta muhafazakarlığının Fransız Devrimi'ne yönelik eleştirilerinde, devrimcilerin tarihselliğe haiz her türden geleneksel ve kültürel değere meydan okuyan yaklaşımları bu bakımdan kayda değerdir (Çaha, 2004:17).

Alman felsefe geleneği de aynı düşünsel tutumu sürdürür; romantik yahut muhafazakar olarak kabul edilen herhangi bir Alman düşünürün¹³ Fransız devrimine yönelik muhalif tavrı temelde Fransız Devrimi'nin şiddete içkin radikalliği üzerine temellen (diril)ir. Devrim, henüz ilk aşamada

13 Romantizm ile muhafazakarlık arasındaki yakın ilişki, iki olgu arasındaki geçişkenliği olanaklı hale getirmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Frederick, C. Beiser, Aydınlanma, Devrim ve Romantizm, Ayrıntı Yay., 2018, İstanbul

Romantik düşünce geleneğinin önde gelen mensupları arasında kabul görür (2011:18), bilhassa devrimin özgürlük, eşitlik ve hümanizm ilkelerinin mevcudiyetinde aydınlanma idealinin uygulayıcısı olarak görülmesi, romantiklerin devrimin adeta bayraktarlığını yapmalarında etkili olmuştur. (2018:355). Ancak zamanla ortaya çıkan şiddet, devrimcilerin sözü edilen ideali eyleme geçirmek amacıyla başvurdukları radikal yöntemler romantik duruşun konumunu sarsmış ve devrimin gerçekte ne kadar aydınlatıcı olduğu eleştirilmeye başlanmıştır.¹⁴Heine, Jaakoben terör neticesinde akan kanın, romantik düşünürlerin devrimden uzaklaşmalarında, ayrıca her türlü devrim fikrine mesafeli durmalarında belirleyici olduğunu aktarır (2015:18). Şu halde, Alman romantizm okulunun devrim karşıtlığı okuması doğrudan Fransız Devrimi özelinde deneyimlenen devrimci şiddet ekseninde karşılık bulur, nihai aşamada aydınlanma kapsamında idealize edilen toplumsal tasarımlar ideal dışı araçlarla hayata geçirilmeye çalışılmış, bu ise doğrudan devrim kavramının olumsuz bir çağrışım kazanarak sorgulanmasına neden olmuştur.

3.5. Aydınlanma Düşüncesinde Tarih Yazımı ve İlerlemecilik

Fikrinin Eleştirilmesi

Aydınlanmanın tarihe bakışı, Hıristiyanlığın kendisi kadar köklü bir maziye dayanan, Rönesans Avrupa'sında yaşanan gelişmelere bağlı olarak önemli bir kırılmaya maruz kalan ve en nihayetinde Aydınlanma düşünürlerinin söylemlerinde bugünkü temel formuna ve ideolojik anlatımına kavuşan ilerlemecilik fikri üzerine temellenir. İlerlemeci tarih anlayışının, aydınlanma ile birlikte yeni bir kimliğe bürünmesi ve Fransız Devrimi'nin açtığı yolda bir toplum tasarımı olarak işlevselleştirilmesi, ilerlemeciliği modernleşmeden hareketle temel bir yol ayrımına getirmiştir, zira aydınlanma felsefesinin devrim süresince modern dünyanın inşasında üstlenmiş

¹⁴ “19.yüzyıl boyunca, Aydınlanmanın idealleri ile sert pratik arasında derin bir uçurum olduğu anlaşıldı. Fransız Devrimi, öyle bir siyasal ortam yaratmıştı ki, burada özgürlük, eşitlik ve kardeşlikten eser yoktu.” (Loo-Eijen,2003:79)

olduğu ayırt edici misyon, tabiatıyla bir aydınlanma söylemi olarak ilerleme olgusunu modern olanın ilgi alanına dair kılmıştır.

Tarihin bir ilerleme tasarımı olarak ele alınışına dönük itirazlarda birkaç hususa tesir edildiği görülür, bunlardan ilki geçmiş zaman anlatısında tebarüz eder, aydınlanmanın mevcut toplum düzeninin sorgulanması ve yeni bir dünyanın inşasında akla yüklediği misyon, dönem düşünürlerini yaşadıkları zamanı eski çağlardan ayıran başlıca özelliklerin neler olduğu bahsi üzerinde durmaya sevk etmiştir, bu durumun geçmişe dair negatif bir eğilime yol açması,¹⁵ her tarihi çağın en az aydınlanma çağının kendisi kadar önemli/değerli olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir. Erken aydınlanma dönemi filozofu Giambattista Vico'nun, tarihi çağlara/geçmiş dönemlere ait değerlerin, yaşadığımız dünyanın inşasında oynadıkları role ilişkin vurgusu (2008:111-112) ya da Alman Romantik Okulu mensubu Herder'in her bir dönemin, eşsiz bir karaktere sahip olmasından hareketle kendi bütünselliği içerisinde ve tarihselliği noktasında incelenmesinin gerekliliğine yönelik yaklaşımı (İplikçi, 2017:127), aydınlanmanın geçmişe yönelen menfi tavrına eleştirel bir bakış niteliği taşır. Geçmişin toptan reddi ve bir o kadar Avrupa merkezli bir tarih anlayışının haklılaştırılmasına dayanak kılınması, akabinde ayrıntıların göz ardı edildiği genellemelerin, güvenilirliği tartışmalı, geçerlilikten yoksun çıkarımlara neden olmuş, bu ise geçmiş, şimdi ve gelecek bağlamında tarihin ve zaman kavramının radikal bir anlayışla yeniden anlamlandırılarak adeta kurgulanmasına yol açmıştır.¹⁶ Geçmiş karşısında takınılan bu menfi tutumun, bir diğer tesiri de tarihi çağların sınıflandırılması meselesinde ortaya çıkar, aydınlanma döneminin biricikliğine duyulan inanç, tarihin bu yolda keyfi ve pragmatist bir tutumla dönemseleştirilmesinde belirleyicidir, özellikle de Ortaçağ anlatımı

15 Bu aşamada, söylemleriyle Aydınlanma döneminin tarih anlatısının biçimlendirilmesinde önemli bir rol oynayan Voltair'e in geçmişe yönelik sözlerini hatırlamakta fayda bulunmaktadır: “*Elbette hoş ve yararlı olan bugünün tarihidir. İyi düşünenlerimizden birinin söylediği gibi tüm eski tarihler benimsememiş masallardır, yeniler için bunlar belli bir düzene sokulamayacak olan bir karmaşadır.*” Kaynak: Afşar Timuçin, Aydınlanma Düşüncesi, “Toplumbilim”, İstanbul, 11 Temmuz 2000

16 Fransız Devrimi ile ilerlemecilik fikri arasındaki ilişkiye dikkat çekilmektedir, Aydınlanmada içselleştirilen tarihte bir ilerleme olduğu şeklindeki hakim görüşü benimseyen devrimciler, izleyen süreçte bir dizi girişimde bulunarak toplumu ilerlemecilik kapsamında dönüştürmenin ilk örneklerini vermişlerdir.

böyle bir okumaya mündemiçtir, aydınlanma dönemine özgü gelişmeleri tüm zamanların ötesine taşıyarak bir bakıma zamansızlıkla irtibatlandırmak ve diğer kültür ve medeniyetlerin üstünde idealize etmek amacıyla bir ülkü/ideal/tasarım düzeyine çıkarmak için, ortaçağ tarihi karanlık imgelemiyile yeniden kurgulanmıştır (Aktay, 2007:109).

Aydınlanmanın ilerlemeci tarih anlatısı, Avrupa'nın diğer kültür ve medeniyetlerden üstün olduğu tezine ideolojik bir dayanak işlevi gördüğü için de eleştirilmiştir, ilerleme eksenli fikirlerin Avrupa'nın üstünlüğüne dönük şekilde kavramsallaştırılması özde Aydınlanma dönemine özgü bir gelişme olsa da bu bahiste oldukça eskiye dayanan dini temelli bir birikimin olduğu unutulmamalıdır, Aydınlanmanın bu anlayışa getirdiği yenilik, şüphesiz evrensellik argümanında cisimleşir. Rönesans'la birlikte insana verilen değer bir ölçüsü olarak teamüle dair her türden yerleşik öğretinin sekülerleştirilmesine yönelik adımlar, tarihi olayların izahında dini referans alan görüşlerin haliyle sorgulanmasına yol açmıştır, bu bağlamda Orta çağ'ın din eksenli ilerlemeciliğinden bir kopuş niteliği taşıyan Rönesans ilerlemeciliği, Aydınlanma düşüncesinde evrensel bir kategori haline gelmiş ve o nispette de Avrupa merkezci bir mahiyete bürünmüştür (Durgun, 2013:290-291). Bu bakımdan daha önce belirtildiği şekliyle, aydınlanma ilerlemeciliği yeni bir oluşumdur, sonuçta tarihin bir ilerleme tasarımı olarak kavramsallaştırılması aydınlanma dönemi zihniyetiyle gerçekleştirilmekte, bu da ilerleme mottosunun adeta aydınlanma ideali ile bir tutulmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla Avrupa'nın üstünlüğü savı bir gerçeklik olarak sunulur, *-Her toplum aynı aşamada değildir, Avrupa en üst ilerleme noktasındadır*(Çaykent, 2017:93)-zira sözü edilen idealin teorik temelleriyle pratik tezahürlerinin ilk kez Avrupa'da ortaya çıkması bu gerçeğin ideolojik argümanlarına hayat verir.İlerlemecilik fikrini sorunlu kılan bir diğer husus, farklı ilerleme anlatıları kapsamında hangisinin benimseneceği-*benimsenmesi gerektiği*-bahsinde tebarüz eder, tarihin nihai bir amaca içkin olduğu ve aynı amaç doğrultusunda düz bir istikamette seyrettiği düşüncesi, Kant nezdinde “insanın özgürlüğünde”, Hegel'de “ti-

nin açılımında”, Comte açısından “*üç hal*”de, Marks’ta ise “*tarih yasasında*” mevzilenir (Şafran-Şimşek,2009:21). Şu halde, ilerlemeci tarih anlayışından hareketle geliştirilen politika ve stratejilerin benimsetilmesinde hangi ilerleme tasarımının kabul edileceği yanıtlanması gerekli bir soru olarak önümüzde durmaktadır; “...*bu kadar farklı ve çok sayıda tarihsel tasarım varsa bunlardan hangisi gerçeği yansıtmaktadır?*”(Aysenever, 2001:183) Yine de sözü edilen ilerleme tasarımlarının, ilerlemecilik fikrini radikal-leştirten bir etkide bulunduğunu da belirtmek gerekmektedir, pratikte bu denli çeşitlilik arz eden bir ilerleme yazınının, son tahlilde hangisinin uygulanacağı noktasında derin ve köklü fikir ayrılıklarının oluşmasına ve tabiatıyla önü alınmaz, radikal ve şiddet içeren gelişmelerin yaşanmasına yol açacağı unutulmamalıdır.¹⁷

İlerlemecilik, nihai aşamada meydana getirdiği toplumsal tasarımların gerçeklikle ne ölçüde örtüştüğü bahsinde de ayrıca irdelenmiştir, ilerlemenin tarihselliği tezi kapsamında ileri sürülen argümanların sınanabilir koşullarla tespit edildiği sayısız yaşanmışlıkta gözlemlendiği kadarıyla ilerleme düşüncesi, gerçekte yaşanan olumsuzluklara bağlı olarak fiiliyatta yahut uygulamada gereksinim duyulan pratik dayanaklardan mahrum kalmış, çoğunlukla da niyet/beklenti safhasıyla sınırlı kalmıştır. Aysenever, gerçeklikle anlam arasında ideal şekliyle tam bir örtüşmenin imkansız olduğunu, nitekim tarihsel sürecin devamlı surette yeniden yaratılmasına yönelik girişimlerin bu duruma engel olduğunu aktarır (Aysenever,2001:183). Şu halde, tarihin istisnasız olarak hep daha iyiye doğru evrildiği düşüncesi-nin, gerçekliğin çok boyutlu ve karmaşık doğası dikkate alındığında geçerli olmadığı görülmektedir, tarih, ilerleme kapsamında değerlendirilebilecek gelişmeler kadar gerilemeyle ilişkilendirilebilecek durumlara da kaynaklık eder.

17 Hegel’in tarihe ilişkin görüşlerinin Alman Faşizmi’ne düşüncel/fikri düzeyde kaynaklık edışı yahut Marx’ın tarih anlayışının 1917 Rus Devrimi’yle sonuçlanması bu hususta dile getirilecek örneklerdir, kuşkusuz pratik deneyimin, teorik öncülle ne derece örtüştüğü/bütünleştiği meselesini gözden kaçırmamak koşuluyla.

Sonuç

Karşı aydınlanma ve karşı devrim kapsamında karşılık bulan karşıt görüşlerin muhtevası, genel olarak aydınlanmaya dönük eleştirel literatürü meydana getirir. Bu eleştirel bakış, esasen aydınlanma akılcılığında içselleştirilen, bilimsel kesinlik ve evrensellik vaazına bir tepki mahiyeti taşır, aklın her şeyi bilebileceği ön kabulüne şiddetle karşı çıkan karşı aydınlanmacı düşünürler, bu hususta genel geçer/evrensel bilgi mottosuna da doğrudan tavır alırlar. Bu yönüyle karşı aydınlanma, tekçi/monist anlayışa doğrudan bir meydan okumadır. Farklılıkların vurgulanması hem bilgi düzeyinde hem de kültürel düzlemde gerçekleşir. Aydınlanmanın evrensellik anlatısına yönelen bu eleştirel tutum, karşı aydınlanma düşüncesini diğer eleştirel söylemlerden belirli ölçüde farklılaştırmaktadır. Kavramın düşüncel temellerini açığa çıkaran Berlin, karşı aydınlanmanın söz konusu muhtevasından hareketle, çok sayıda ideoloji, öğreti ve disiplinle ilişkilendirilebileceğini belirtir. Bu yazıda daha çok kavramın temel argümanları üzerinde durulmuş olsa da, karşı aydınlanmanın farklı söylemlerin geliştirilmesine imkan veren ilgili mevcut potansiyeli, yeni çalışmalar için bir hareket noktası olmaya devam edecektir. Karşı devrim olgusu, Fransız Devrimi özelinde devrime yönelen bir topyekün reddediş halini ifade eder. Devrim karşıtlığında eleştirinin kapsamını değişimin devrimci bir yöntemle gerçekleştirilmeye çalışılması meydana getirir, aksine karşı devrimci bir kalkışma devrime bütüncül şekilde karşı çıkmaktadır ki bu durum kuşkusuz bahse konu olan devrimin kendine özgü koşullarını da kapsamaktadır. Karşı devrimci literatürün belirlenmesinde bu bakımdan Fransız devrimi belirleyicidir. Devrimin yarattığı yıkım ve radikal etkileri, geleneksel olanın korunması adına karşı devrimci bir zihniyetin belirmesine yol açmıştır. Karşı devrim, esasında pratiğe dönük bir durumu ifade eder, ancak bu, kavramın fikri bir veçheye sahip olmadığını anlamına gelmez, karşı aydınlanma düşüncesiyle karşı devrim arasındaki ilişkinin mahiyetini bu doğrultuda okumak yanlış olmayacaktır. Karşı aydınlanmanın ayırt edici vasfı, aydınlanmaya yöneltilen eleştirileri oldukça erken bir dönemde, neredeyse

aydınlanma ile koşut ve eş zamanlı bir şekilde karşılaşmasında tezahür eder. Aydınlanma'nın Fransız Devrimi ile olan önlenemez birlikteliği, söz konusu *karşı devrimin fikri veçhesini karşı aydınlanma üzerinden temin eden ilgili anlatıya* geçerlilik kazandırmaktadır. Karşı aydınlanmanın akla yönelttiği itirazların iz düşümünde, devrimcilerin her şeyi aklın kılavuzluğu/ rehberliğinde tatbik eden tutumu, karşı aydınlanmadan karşı devrime uzanan düşünsel sürece ışık tutmaktadır. Burada tipik bir karşı devrimci olarak ün salmış Joseph de Maistre'nin konumu bilhassa zikredilmelidir zira de Maistre, Berlin'in karşı aydınlanma isimli yazısında görüşleriyle karşı aydınlanmacı bir düşünür olarak da ele alınmaktadır. Düşünün, karşı devrimci tutumunu, karşı aydınlanmacı zihniyete dair kılan bu tarihsel temellendirme, en nihayetinde karşı aydınlanma-karşı devrim geçişkenliğini mümkün hale getirmekte ve Fransız Devrimi özelinde karşı devrimci bir kalkışmanın düşünsel temellerini karşı aydınlanma üzerinden inşa etmeyi olanaklı kılmaktadır. Şüphesiz burada aydınlanma düşüncesinin belirleyici konumda olduğu unutulmamalı. Aydınlanmanın söylem düzeyinde geleceğe yönelen radikal tavrı, devrimle birlikte şiddete meyleden/yönelen bir iradeye dönüşmüş, bu ise devrime karşı çıkanların itirazlarını aydınlanma ekseninde dillendirmelerine neden olmuştur. İki kavram arasındaki birlikteliği, bu doğrultuda değerlendirmek gerekir. Karşı aydınlanma düşüncesinin, aydınlanmanın kendisi kadar uzun bir geçmişe dayanıyor olması ve muhtevasının farklı düşünsel analiz ve değerlendirmelere kapı açacak denli genişliği, literatürün derinleştirilmesi adına yeni çalışmaların yapılmasına ön ayak olacaktır.

Kaynakça

Adadağ, Özgür, (2007). Fransız Devriminin Evrenselliği Üzerine, Muhafazakar Düşünce, Yıl:3, Sayı:11, Kış, ss. 55-77

Ağaoğulları, Ali, Mehmet, (2011). Sokrates'ten Jakobenlere, Batı'da Siyasal Düşünceler, İletişim Yay., İstanbul

Akıncı, Mehmet, (2013). Muhafazakarlık, Dünyada ve Türkiye'de Siyasal İdeolojiler, Derleyenler: Ömer Çaha-Bican Şahin, Orion Yay., Ankara

Aksakal, Hasan, (2011). Aydınlanma Çağından Karanlık Yüzyıla, Politik Romantizm ve Modernite Eleştirileri, Kadim Yay., Ankara

Aktay, Yasin, (2007). Modernizmin Aydınlanma Vehmi, Toplumbilim, Aydınlanma Özel Sayısı, Sayı: 11, İstanbul, ss. 103-112

Atatürk, Alev, (2016). Batı'ya Yön Veren Metinler III, Aydınlanma/Burjuva Yüzyılı/Bilim Çağının Zaferi (1650-1800), Kapadokya Meslek Yüksekokulu, Alfa Yay., İstanbul

Arendt, Hannah, (2012). Devrim Üzerine, Seçme Eserler 7, İletişim Yay., İstanbul

Aysenever, Kubilay, (2001). Bir İlerleme Tasarımı Olarak Tarih, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 41, 1, ss. 171-186.

Barret, William, (2016). İrrasyonel İnsan, Çev: Salih Özer, Hece Yay., Ankara

Başdemir, Yücel, (2005). Hasan, İskoç Aydınlanması Etiği: Hutcheson, Hume Smith, Liberal Düşünce, Cilt 10, No: 37, Kış, ss. 27-44

Beiser, c. Frederick, (2018). Aydınlanma, Devrim ve Romantizm, Ayrintı Yay., Çev: Aslı Önal, İstanbul

Berlin, İsaiah, (2008). Kirpi ile Tilki, Seçme Makaleler, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul

Berlin, İsaiah, (2004). Romantikliğin Kökleri, Hazırlayan: Henry Hardy, Çev: Mete Tunçay, Yapı Kredi Yay., İstanbul

Bozkurt, Nejat, (2015). Seçilmiş Yazılar, İmmanuel Kant, Sentez Yay., İstanbul

Canatan, Bilal, (2007). Fransa: Devrim'e Tutsak Ülke, Muhafazakar Düşünce, Yıl:3, Sayı:11, Kış, ss. 9-22

Cevizci, Ahmet, (2017). Aydınlanma Felsefesi, Felsefe Tarihi-4, Say Yay., İstanbul

Copleston, Frederick, (2004). Aydınlanma, Felsefe Tarihi, İdea Yay., Çev: Aziz Yardımlı, İstanbul

Çaha, Ömer, (2004). Muhafazakar Düşüncede Toplum, Liberal Düşünce, Sayı 34, ss. 15-24

Çaha, Ömer ve Şahin, Bican, (der.), (2013). , Dünyada ve Türkiye'de Siyasal İdeolojiler, Orion Yay., Ankara

Çapan, Alişan, (2015). İsaiah Berlin: İki Özgürlük Arasında, On İki Levha Yay., İstanbul

Çaykent, Özlem, (2017). Aydınlanma Tarih Yazıcılığı ve Edward Gibbon, Dünyada Tarihçilik, Dönemler/Okullar/ Yaklaşımlar ve Tarihçiler, Editör: Ahmet Şimşek, Pegem Akademi Yay., Ankara

Çolak, Yılmaz, (2012). Haklar ve Aidiyet Arasında Birey, Muhafazakar Düşünce, Yıl:8, Sayı: 32, Nisan-Mayıs-Haziran, ss. 21-46

Davies, Stephen, (2005). Aydınlanma, Liberal Düşünce, Yıl 10, Sayı 37, Kış, 5-10

Demirel, Hakkı, (1950). Joseph De Maistre'in Siyasi Fikirleri, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 3, ss. 214-226

Duman, Fatih, (2010). Aydınlanma Eleştirisinden Devrim Karşıtlığına, Liberte Yay., Ankara

Duman, Fatih, (2006). Akılcılık Bağlamında İki Aydınlanma Geleneği: Fransız Aydınlanması Versus İskoç Aydınlanması, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 61, Sayı 01, ss. 117-151

Dural, Baran, (2004). Muhafazakarlığın Tarihsel Gelişimi ve Muhafazakar Söylem, Muhafazakar Düşünce, Yıl:1, Sayı:1, ss. 121-133

Durgun, Fatih, (2013). Rönesans'tan 19. Yüzyıla Avrupa Tarihyazımında İlerleme Fikri, Dönemselleştirme ve Orta Çağ Avrupa Tarihi Algısı, İnsan&Toplum, 3(6), ss. 283- 304

Erdoğan, Mustafa, (2004). Muhafazakarlık: Ana Temalar, Liberal Düşünce, Sayı 34, ss. 5-9.

Gökberk, Macit, (1997). Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları, Yapı Kredi Yay., İstanbul

Hampson, Norman, (1991). Aydınlanma Çağı, Çev: Jale Parla, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul

Hayek, Von., A., Friedrich, (2012). Hukuk, Yasama ve Özgürlük, Çev: Atilla Yayla, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul

Heine, Heinrich, (2015). Romantizm Okulu, Çev: Ömer B. Albayrak, Yapı Kredi Yay., İstanbul

Heywood, Andrew, (2015). Siyasi İdeolojiler, Liberte Yay., Ankara

İplikçi, Alper, (2017). Johann Gottfried Herder'de Milliyetçilik Düşüncesi, Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, ss. 126-135

Kılıoğlu, İsmail, (2015). Aydınlanmanın Felsefi Temellerinin Tartışılması II, FSM İlmi Araştırmalar, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, Sayı 5, ss. 333-359

Kirk, Russell, (2005). Muhafazakarlık Fikri, Liberal Düşünce, Sayı:37, Yıl:10, ss. 137-143

Koç, Kemal, Akif, (2018). İngiliz ve Amerikan Devrimlerine Fransız Devrimi Üzerinden Bir Bakış, Liberal Düşünce Dergisi, Yıl:23, Sayı: 91-92, ss.52-72.

Köktaş, Mümin, (2016). Aydınlanma, Siyasi Düşünceler Tarihi, ss.537-573, Editörler: Hamit Emrah Beriş-Fatih Duman, Orion Yay., Ankara

Lilla, Mark, (2017). Karşı Aydınlanma, Siyaset Felsefesi Sözlüğü, ss. 503-508, Yayına Hazırlayanlar: Philippe Raynaud-Stephane Rials, İletişim Yay., İstanbul

Loo, D., Van, Hans-Reijen, V., Williem, (2003). Modernleşmenin Paradoksları, İnsan Yay., İstanbul

Löwy, Michael- Sayre, Robert, (2016). İsyen ve Melankoli, Moderniteye Karşı Romantizm, İstanbul

Mollaer, Fırat, (2004). Rasyonalist Düşünce Geleneği Karşısında Muhafazakarlık: Burke'ten Hayek'e, Muhafazakar Düşünce, Yıl:1, Sayı:2, ss. 157-191

Öztürk, Hasan, (1997). Liberalizm ve Romantizm, Liberal Düşünce, Say: 7, Cilt: 2, ss. 100-109

Safran, Mustafa-Şimşek, Ahmet, (2009). Tarih Yazımında Bir Sorun: Tarih ve Zaman İlişkisi, Tarihin Peşinde, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmaları Dergisi, Sayı: 1, ss. 9-26

Salıhoğlu, Hüseyin, (1988). Alman Edebiyatında Fırtına ve Tepki, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 3, ss.199-208

Şenses, Mihriban, (2018). Edmund Burke'ten Hareketle Devrim Eleştirisi, Liberal Düşünce Dergisi, Yıl:23, Sayı: 91-92, ss.73-91

Şenses, Mihriban, (2016). Devrim, Binyılcılık ve Ütopya, U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:20, Sayı:31, ss. 229-240

Şekerci, Erhan, Ahmet, (2015). Aydınlanma ve Bilim: Bilimsel Zihnin Yeniden İnşası ve Dönüşüm, Bilim Tarihi ve Felsefesi Sempozyumu, Martin, ss. 353-373

Timuçin, Afşar, (2007). Aydınlanma Düşüncesi, Toplumbilim, Aydınlanma Özel Sayısı, Sayı 11, İstanbul, ss. 51-56

Zariç, Sami, (2004). Tarihsel Kökeninden Ülkelere Göre Türlerine Aydınlanma Felsefesi (Çağı) ve Türkiye Cumhuriyeti, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:28, Yıl: 2017/3, ss. 33-54

Zeitlin, M., Irwing, (2002). Aydınlanma: Felsefi Temeller, Çev: Mustafa Tekin, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl: 2002, Cilt: 13, Sayı:13, ss. 229-235

Extended Summary

Enlightenment, as the name of an intellectual/rational movement, expresses a turning point/break in human history with its idealized concepts, discourses and future designs. Among the countless events of change in which human will has been the subject throughout history, enlightenment has a distinctive feature in terms of the role it has played in the construction of modern times. The radicalism and totality of the change called modernization is based on the uniqueness and uniqueness of change that encompasses all times, which once again reveals the importance of the mission of enlightenment in human history. The future narrative of enlightenment is absolute, radical and universal. In this respect, while the idea of enlightenment makes the idealized values accessible to all cultures, on the other hand, it subjects the same values to the scope of a single type of idealization depending on this narrative. This conceptual content, which can be easily detected in the transition from the embracing attitude at the point of accessibility to a kind of encompassing attitude that makes reaching absolute, finds its counterpart in the discourse of the universality of enlightenment itself. Therefore, enlightenment is inherent in an approach that ignores/devalues/does not care about differences. The fact that universality has taken on a monist/uniformist character over time is also a fundamental issue that critical literature on enlightenment has focused on. The idea of counter-enlightenment is essentially an objection to this enlightenment approach that bases everything on reason and absolutizes the same reason. From this perspective, the concept should be evaluated as an attitude against the uniform conceptualization of enlightenment based on differences. Nevertheless, it should be noted that it intends much more than what is promised with counter-enlightenment. It can be said that the initial attitude of the concept in taking a position against enlightenment is not an opposition to the project of a universal social order based on reason and science, but rather an objection to reaching this project. Indeed, opposition to the idea that reason can know everything and is competent

to make judgments valid all over the world is not essentially a rejection of reason, but on the contrary, it means accepting the competence of reason with some reservations. However, when the views of the names mentioned within the scope of counter-enlightenment thinkers are examined, it is seen that the issues voiced regarding the objection gradually turn from thinking differently to opposing and eventually almost to a complete rejection. Undoubtedly, the promises of enlightenment in the name of radicalism and the events experienced in Revolutionary France have an important place in this. The phenomenon of counter-revolution is explained as the total rejection of the process implemented in the French Revolution. In this respect, it is seen that the concept has a two-way use, one practical and the other theoretical: practical in the range indicated by what happened directly in Revolutionary France, and theoretical in relation to the intellectual climate from which the practice emerged. Far from determining the actual projection of the conditions under which a revolution evolves into a counter-revolution, the fact that the counter-revolutionary uprising is also inherent to a thought in the French Revolution is explained by the inevitable relationship between enlightenment and Revolution. Having a critical attitude towards enlightenment is essential for both concepts. The reaction to revolutionary violence in the counter-revolution finds its counterpart in the radical discourses of enlightenment developed through reason in the thought of counter-enlightenment. Developing a discourse opposing the standardizing/generalizing attitude of the reason of enlightenment through the importance of differences, the thought of counter-enlightenment has also constituted the intellectual dimension of the counter-revolutionary uprising in this respect. In the case of the French Revolution, the conditions that gave birth to a counter-revolutionary uprising taking on an intellectual identity through the concept of counter-enlightenment gives this unity a historical dimension. Undoubtedly, the fact that de Maistre, known for his devastating criticisms of the Enlightenment, was a typical counter-revolutionary is also effective

in this. While the critical views of the French thinker made his relationship with the thought of counter-enlightenment possible, they also paved the way for the same relationship to be addressed in a counter-revolutionary manner. The fact that de Maistre's attitude towards enlightenment manifests itself as a complete rejection makes it possible to determine the integrative nature of the critical attitude from counter-enlightenment to counter-revolution. Of course, it would not be correct to say that a counter-enlightenment attitude has a counter-revolutionary dimension in an absolute sense and under all circumstances, or to reach a conclusion that it will evolve into a counter-revolutionary uprising. Counter-revolution indicates a situation that precedes practice and essentially includes a reading of the French Revolution. In fact, it is quite doubtful that the names mentioned in this article about the idea of counter-enlightenment, other than de Maistre, have a counter-revolutionary identity, which will reveal the fact that such a counter-enlightenment idea does not have to take on a counter-revolutionary guise. However, de Maistre also took part in a counter-revolutionary uprising in the true sense of the word.